МЕТОДИКА, ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

УДК: 376:37.011.33-37.025.2

РОЗВИТОК ДОТИКОВОГО СПРИЙМАННЯУ ДОШКІЛЬНИКІВ З ГЛИБОКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

І.М. Гудим
м. Київ

У статті розглядаються основні прийоми та методи розвитку дотикового сприймання та тактильної чутливості рук у дітей з порушеннями зору. Представлені напрями корекційно-розвивального навчання використанню дотику та дрібної моторики у дошкільників з глибокими порушеннями зору.

Ключові слова: дошкільники з глибокими порушеннями зору, дотик, тактильна чутливість, корекційно-розвивальне навчання.

Развитие осязательного восприятия у дошкольников с глубокими нарушениями зрения

В статье рассматриваются основные приемы и методы развития осязательного восприятия и тактильной чувствительности рук у детей с нарушениями зрения. Представлены направления коррекционно-развивающего обучения использованию осязания и мелкой моторики у дошкольников с глубокими нарушениями зрения.

Ключевые слова: дошкольники с глубокими нарушениями зрения, осязание, тактильная чувствительность, коррекционно-развивающее обучение.

Development of tactile perception of preschool children with visual impairments

The article reviews the basic techniques and methods of tapping perception and tactile sensitivity in the hands of children with visual impairments. Submitted directions correctional and developing training using touch and fine motor skills in preschool children with serious visual impairments.

Keywords: Preschoolers with deep visual impairment, touch, tactile sensitivity, correctional-developing education.

Важливим компенсаторним механізмом розвитку дітей з глибокими порушеннями зору є формування у них культури використання альтернативних засобів сприймання та пізнання оточуючого середовища. Розвиток дотику та тактильної чутливості рук є одним з важливих напрямів. Важливим компенсаторним механізмом розвитку дітей з глибокими порушеннями зору є формування у них культури використання альтернативних засобів сприймання та пізнання оточуючого середовища. Розвиток дотику та тактильної чутливості рук є одним з важливих напрямів корекційно-відновлювальної роботи з дошкільниками з порушеннями зору.

Вченими відзначається значний вплив дрібної моторики та тактильної чутливості пальців рук на формування у дитини психічних процесів. Рівень

психічних процесів перебуває у прямій залежності від ступеня сформованості дрібної моторики рук. Для дітей з глибокими порушеннями зору розвинене дотикове сприймання також є важливою умовою опанування грамотою та системою Брайля.

Поняття «дрібна моторика» визначають як сукупність скоординованих дій м'язової, кісткової і нервової систем людини, часто в поєднанні із зоровою системою у виконанні дрібних, точних рухів кистями і пальцями рук і пальцями ніг. Вчені прийшли до висновку, що приблизно третину всієї поверхні рухової проекції головного мозку займає саме проекція кисті рук, яка розташовується поруч з мовною зоною. З цього випливає такий висновок: розвиток мовлення дитини і розвиток дрібної моторики – два взаємопов'язані і нерозривні процеси. Зазначимо також, що до сфери дрібної моторики належить величезна кількість різноманітних рухів. Це і примітивні жести, такі, як захоплення різних об'єктів, і дрібні рухи, від якості яких залежить вміння писати.

Процес розвитку дрібної моторики відбувається природним шляхом на тлі розвитку загальної моторики людини. Розвиток моторики проходить певний шлях, починаючи з хапання предмета цілою долонькою, потім вдосконалюється в процесі перекладання предмета з руки в руку, а вже до двох років дитина може не тільки правильно тримати ложку і пензлик, а й малювати. Процес вдосконалення моторних навичок активно відбувається в дошкільному та ранньому шкільному віці. Дитина все частіше виконує більш складні дії, що вимагають узгоджених дій обох рук.

Психологи і педагоги рекомендують починати займатися розвитком дрібної моторики малюка вже з восьмимісячного віку шляхом активного тренування пальчиків дитини.

Результати спеціальних досліджень засвідчують, що більшість дітей з порушенням зору мають низький рівень розвитку дотикової чутливості й дрібної моторики пальців і кистей рук. Відбувається це тому, що діти із системною втратою зору повністю покладаються на візуальне орієнтування і не усвідомлюють ролі дотику як засобу компенсації недостатності зорової інформації.

Через відсутність або різке зниження зору діти не можуть спонтанно за допомогою дотику опанувати різними предметно-практичними діями, як це відбувається в дітей, що нормально бачать. Внаслідок зниженої рухової активності м'язи рук дітей з порушенням зору виявляються млявими або навпаки напруженими. Усе це стримує розвиток тактильної чутливості й моторики рук і негативно позначається на формуванні предметно-практичної діяльності дітей.

Беручи до уваги це у дитини з порушеннями зору чи не найважливішим завданням сенсорного виховання є переорієнтування її з недосконалого зору на допоміжне використання збережених органів відчуття, а саме – дотику та

слуху. Дитину з тяжкими прогресуючими захворюваннями зору дуже важливо переорієнтувати саме на дотикове сприймання. Оскільки навіть в нормі людина в повсякденних справах спирається не на зір, а на дотик. Розмаїття повноцінних уявлень про навколишній світ у дитини не може сформуватися без тактильно-рухового сприймання, оскільки саме цей синтез відчуттів є основоположним для чуттєвого сприймання у дитини з порушеним зором.

Так, дотикове (тактильне) сприймання для дитини з порушеним зором, і особливо для незрячої, найчастіше виступає у ролі провідного рецептора. Інформація, засвоєна тактильно, є відображенням цілого комплексу якостей об'єктів, що сприймаються при торканні. Відчуття тиску, температури, характеру поверхні дають змогу розпізнати величину, пружність, щільність, гладкість-шорсткість, тепло чи холод. Через тактильно-рухове сприймання формуються перші уявлення про форму, розмір предметів, просторове розташування, якість матеріалів. Тактильне сприймання відіграє ключову роль у виконанні різноманітних дій, здебільшого при виконанні звичних побутових чи професійних дій, що часто повторюються; провідним контролюючим аналізатором навіть у зрячих осіб виступають саме тактильно-рухові відчуття, а не зорові. Це так звані «автоматизовані» дії.

Серед дітей з порушенням зору часто зустрічаються дві крайності: одні діти в практичній діяльності спираються тільки на свій порушений зір, який дає їм обмежену, а іноді й перекручену інформацію; інші, як правило, діти з дуже низькою гостротою зору, спираються в основному на дотик, зовсім не використовуючи при цьому наявний залишковий зір. В обох випадках страждають процеси пізнання, орієнтування в просторі й практичної діяльності.

Зазначені труднощі в дітей з порушенням зору можуть бути скориговані в процесі формування в них навичок бісенсорного або полісенсорного сприймання, тобто раціональної взаємодії дотику, наявного зору й інших аналізаторів.

Метою корекційних занять з розвитку дрібної моторики та дотику є формування в дітей з порушенням зору вмінь і навичок дотикового сприймання предметів і явищ навколишнього світу, а також навчання їх прийомам виконання предметно-практичних дій з опорою на дотик.

Займатися розвитком дотику й дрібної моторики з дитиною з порушеннями зору слід починати якомога раніше. Це сприятиме розвитку компенсаторних механізмів та попередженню вторинних відхилень.

Оволодіння прийомами дотикового сприймання об'єктів і вміння виконувати практичні дії за участі тактильно-рухового аналізатора дають дітям з порушенням зору можливість найбільш точно уявляти предмети й простір, що дозволяє їм бути більш активними, допитливими в процесі гри, спілкування. Дотик стає ефективним засобом пізнання навколишнього світу у різних видах предметно-практичної діяльності, завдяки якій виробляються навички тонкого диференційованого сприймання.

Механізми розвитку дотику і дрібної моторики:

а) чутливість пальців забезпечує сприйняття форми, ваги, температури, шорсткості, твердості й м'якості предметів;

б) механізм регуляції тонусу й сили скорочення м'язів дозволяє виконувати рухи точно й швидко;

в) кінетична (рухова) пам'ять забезпечує автоматизацію навичок;

г) зір і мислення дозволяють дитині: орієнтуватися в розташуванні предметів у просторі, оцінювати їхні параметри; виконувати цілеспрямовані рухи; планувати й виправляти помилки (такі, як одягатися не за сезоном, тощо).

Враховуючи згадані механізми, основними напрямами формування навичок дотику та дрібної моторики в дітей з глибокими порушенням зору, нами були визначені:

1. Розвиток тактильної чутливості рук через збагачення досвіду тактильних відчуттів.

2. Корекція дотику, що відбувається в різних видах предметно-практичної діяльності: ігри з дрібними предметами (мозаїка, пазли, намисто, конструктори і т.д.); пальчикові ігри; ліплення; масаж пальців і кистей.

3. Корекція моторної координації рухів рук.

Визначені напрями було покладено в основу розробки авторської програми з розвитку дотику і дрібної моторики для дошкільників з глибокими порушеннями зору. Змістом програми передбачені такі види роботи на корекційних заняттях:

- пальчикова гімнастика та масаж рук;
- розвиток дотику, тактильних уявлень;
- розвиток моторної координації рухів рук;
- розвиток практичних дій з предметами;
- розвиток графомоторних рухів.

Пальчикова гімнастика, масаж та самомасаж рук використовуються у вступній частині заняття або після виконання завдань як фізкультхвилинка. Ці прості вправи з віршованим супроводом зацікавлюють дитину та допомагають коригувати рухи кожного пальця окремо й відносно один одного, тренують точність рухових реакцій, готують ручки до активної роботи, розвивають координацію рухів, допомагають концентрувати увагу. Запропоновані пальчикові ігри та вправи з самомасажу сприятимуть розвитку рухливості пальців, виконанню ізольованих рухів, а також розвитку точності рухів пальчиків:

- розтирання кистей рук: «Ручки змерзли»;
- вправа «Одягаємо рукавички» – розтирання кожного пальчика окремо;
- малювання у повітрі простих фігур кожним пальчиком окремо;
- згинання та розгинання кожного пальця по черзі;
- вказівний палець піднятий вгору, а всі інші стиснуті в кулак – «прапорець»;
- одну руку зігнути в кулак, а другою рукою накрити цей кулак горизонтально – «стіл»;

• зігнути одну руку в кулак, а другу притулити долонькою горизонтально – «стілець»;

• сильно притиснути долоню до столу або до іншої долоні і по черзі піднімати кожен пальчик – «пальчики приклеїлися»;

• з'єднати великий, вказівний, середній і безіменний пальці, а мізинець витягнути вгору – «собака»;

• «Пальчики вітаються» – для початку потрібно закріпити з дітьми назву кожного пальчика. Потім кінчиком великого пальця по черзі доторкатися до всіх інших пальців (спочатку вправу виконувати провідною рукою, потім іншою і далі обома руками, від великого пальця до мізинця, і навпаки);

• Пальці однієї руки одночасно «вітаються» з пальцями другої руки;

• Вправа «Оса» – випрямити вказівний палець і обертати ним;

• «Коза» – випрямлення вказівного пальця і мізинця;

• «Окуляри» – утворити два кружечки, з'єднавши кінчики великого і вказівного пальців;

• «Зайчик» – стиснути пальці в кулак і випрямити тільки вказівний і середній пальці.

Розвиток дотику, тактильних уявлень спрямовується на засвоєння прийомів обстеження предметів і їх зображення спеціальними обстежувальними рухами (погладжування, розминання, постукування, стискання); збагачення та розширення досвіду тактильних відчуттів, розрізнення властивостей поверхні предметів (гладка – шорстка, м'яка – тверда, тепла – холодна і т.ін.).

Тактильну чутливість рук підвищують масажем, стимулюванням аплікаторами Ляпко, масажними м'ячиками. Різні за формою, пружністю, фактурою поверхні м'ячі забезпечують широкий спектр різноманітних відчуттів, які можна отримати, граючись з ними. Можна насипати різні кульки, м'ячики, горох, квасолю, горішки у невелику миску й запропонувати дитині занурити туди ручки, відшукати якийсь предмет, це збагатить її тактильні відчуття. Корисними для тактильних відчуттів будуть ігри з водою різної температури, дрібними камінчиками, сухим піском (теплим і холодним); обмацування предметів з різноманітною поверхнею з відкритими чи закритими очима; навчання спеціальним обстежувальним рухам (погладжування, розминання, постукування, стискання).

Важливим засобом розвитку дотику і тактильної чутливості для дітей з глибокими порушеннями зору виступає тактильна книга. «Читаючи» таку книжку – обстежуючи об'ємні предмети з різних матеріалів пальчиками рук, сліпа дитина має змогу якнайповніше опанувати предметними уявленнями у тривимірному просторі.

Розвиток моторної координації рухів рук сприяє розвитку рухливості, формуванню узгоджених співвідносних дій, тонких диференційованих рухів. Зниження загального рівня активності у дитини з порушеним зором негативно впливає на розвиток моторної координації. В той же час саме в

ході дитина отримує знання про якості предметів та явищ, дотиково обстежуючи їх.

Моторна координація рухів рук розвивається у таких видах діяльності як ліплення з глини, пластиліну, тіста, аплікація з різних матеріалів (папір різної фактури, природні матеріали, тканина), аплікаційне ліплення (заповнення рельєфного малюнка пластиліном), конструювання з паперу, макраме, викладання мозаїки, сортування дрібних предметів, змотування клубочків з ниток. Так, корисними будуть вправи на сортування намистинок, квасолі, гороху, кукурудзи, робота з мозаїкою. Можна придбати чи виготовити самостійно різноманітні цікаві для дітей шнурівки, тренувати дитину в застібанні ґудзиків та гачків, зав'язуванні стрічок, складанні конструктора, мозаїки.

Хорошим засобом тренування моторної координації можуть бути спеціально виготовлені сенсорні килимки. Такий килимок виготовляється зі шматка цупкої тканини, на яку кріпляться знімні деталі, що зображують будь-який сюжет (ліс, садок, кімнату). Всі деталі кріпляться до основної панелі з допомогою кнопок, гачків, різних застібок, липучок. Деталі повинні бути різні за кольором, формою, розміром, фактурою матеріалу. Складаючи сюжетні композиції на панно із запропонованих деталей, діти одержують різноманітні тактильні відчуття, одночасно пізнаючи якості різних матеріалів, вправляючись у моделюванні просторових відношень за інструкцією дорослого, а згодом і за власним задумом.

Розвиток практичних дій з предметами сприяє засвоєнню сенсорних еталонів дотикових ознак предметів, формуванню знаряддєвих дій, навичок предметно-практичних дій з предметами, формуванню тонких рухів рук, рухових навичок та оптико-просторових уявлень через використання предметів найближчого оточення, розвиток прийомів використання дотику в процесі орієнтування в навколишніх предметах.

Розвиток графомоторних рухів спрямовано на формування уявлень та навичок сприймання, дотикового обстеження та диференціювання рельєфної лінії, кранки та їх сполучень, дотикового простежування рельєфних ліній, підготовку руки до опанування системою Брайля, навичками рельєфного малювання. З розвитку графомоторних рухів виділяють такі види роботи:

а) корекція точності напрямку руху руки – формувати вміння проводити довгі й короткі вертикальні й похилі лінії зверху вниз, знизу нагору, горизонтальні лінії ліворуч, праворуч, точно з'єднуючи між собою певні зображення, іграшки. Завдання: «Зобрази, як крапельки падають із хмари на доріжку, бджілка летить із квітки на квітку, машина їде в гараж і т.п.»;

б) корекція розмаху рухів руки – «Намалюй, як кораблик пливе по хвилях»;

в) корекція формотворних рухів – «Намотай клубочки»: промальовування від краю до центру за годинниковою стрілкою і навпаки, намагаючись не відривати олівець (грифель) від паперу; намалюй усередині великої фігури такої ж фігури; навколо маленької фігури намалюй більші фігури.

Корекційна робота з розвитку дотику і дрібної моторики може здійснюватися на окремих заняттях та доповнювати інші навчально-виховні та

корекційно-розвивальні заняття в дошкільному закладі, а також батьками вдома. Під час організації спеціальних занять педагог може дозувати час на вивчення даного розділу і підрозділів програми залежно від успішності опанування дітьми навичками дотикового сприймання або прийомами конкретної предметно-практичної діяльності. У міру розвитку у дітей навичок дотикового сприймання і дій з предметами тифлопедагог на одному занятті може об'єднувати різні види дотиково-моторної діяльності.

Перші заняття тифлопедагог присвячує знайомству дітей з будовою рук, назвою пальчиків, вчить виконувати різні дії всією рукою і кожним пальцем окремо. Тифлопедагог формує у дітей послідовне дотикове обстеження іграшок і предметів найближчого оточення за певним планом: правильно брати їх до рук; обстежувати двома руками, згори донизу; звертати увагу на деталі; виділяти всі ознаки, що сприймаються дотиково, визначають ту чи іншу іграшку, предмет, впізнавати їх.

Дітей із залишковим зором слід навчати під час дотикового обстеження раціонально і цілеспрямовано використовувати зір.

Найважливішим прийомом на перших етапах навчання виступають спільні обстежувальні дії дитини і тифлопедагога, супроводжувані словесними описами тифлопедагога, а пізніше – самої дитини. Запитання, які тифлопедагог ставить дитині, скеровують її дотикове обстеження, допомагають виділяти основні ознаки і словесно їх позначати.

Основним завданням занять з розвитку дотику і дрібної моторики є навчання дітей з глибокими порушеннями зору отримувати інформацію про навколишній світ з допомогою дотикового сприймання, використовувати вміння дотикового обстеження та диференціювання в самостійній ігровій, навчальній, побутовій діяльності.

Література:

1. *Воспитание* и обучение слепого дошкольника. / Под ред. Л.И. Солнцевой и Е.Н. Подколзиной. Второе, переработанное издание. – М., 2005. – 266 с.

2. *Гатанова Н.В.* Развиваю мелкую моторику: пособие для подгот. детей к шк. / Наталия Гатанова, Елена Тунина. – СПб.: Питер, 2000. – 141 с.

3. *Денискина В.З.*, Костючек Н.С. Содержание и методы коррекционной работы по развитию осязания. // Особенности проведения занятий со слепыми детьми в часы коррекции: Учебно-методическое пособие / Под ред. Л.И. Солнцевой. – М., 1990. – С. 25 – 43.

4. *Мясникова Л.В.* Развитие осязания и мелкой моторики у младших школьников с нарушением зрения в процессе коррекционного обучения: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук: 13.00.03 – коррекц. педагогика (тифлопедагогика) / Мясникова Людмила Владимировна. – М., 2005. – 21 с.

5. *Солнцева Л.И.* Введение в тифлопсихологию раннего, дошкольного и школьного возраста. – М.: Полиграф-Сервис, 1997. – 121 с.

6. *Обучение* и коррекция развития дошкольников с нарушенным зрением: Методическое пособие / Авторский коллектив: В.А. Феоктистова, Т.П. Головина, Л.В. Рудакова и др. – СПб.: Образование, 1995. – С. 7 – 74.

7. *Программы* специальных (коррекционных) образовательных учреждений IV вида (для детей с нарушением зрения). Программы детского сада. Коррекционная работа в детском саду. / Под ред. Л.И. Плаксиной. – М.: Просвещение, 1997. – С. 3 – 158.

8. *Специальные* коррекционные программы для дошкольников с тяжелыми нарушениями зрения. / Под науч. ред. Л.М. Шипициной. – СПб.: Образование, 1995.

УДК 373.3.091.214:811.161.2]-056.26:616.28-008.14]:006.44

Рецензент: Литовченко С. В., к. пед. н., с. н. с.

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТА ВИМОГ ДО ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ

В. В. Жук

м. Київ

У статті розкриті особливості змісту державного стандарту початкової освіти дітей з порушеннями слуху з української мови. Обґрунтовано варіативність державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Ключові слова: діти з порушеннями слуху, державний стандарт початкової освіти, мова навчання, мова опанування, розвиток мовлення, слуху.

Государственный стандарт начального образования детей с нарушениями слуха по украинскому языку. Особенности содержания и требований к общеобразовательной подготовке учащихся

В статье раскрыты особенности содержания государственного стандарта начального образования детей с нарушениями слуха по украинскому языку. Обоснована вариативность государственных требований к уровню общеобразовательной подготовки учащихся.

Ключевые слова: дети с нарушениями слуха, государственный стандарт начального образования, язык обучения, язык овладения, развитие речи, слуха.

State standard of primary education of children with violations of hear on Ukrainian. Features of Maintenance and requirements to general preparation of student

In the article of feature of maintenance of state standard of primary education of children with violations of hear on Ukrainian. The variants of state requirements are grounded to the level of general preparation of student.

Key words: children with violations of ear, state standard of primary education, teaching language, language of capture, development of speech, hear.

Специфічним і своєрідним напрямом педагогічної роботи з дітьми, що мають порушення слуху, є навчання словесної мови. У спеціальній школі воно здійснюється в умовах словесно-жестового білінгвізму.

Змістовність навчального процесу у школах для дітей з порушеннями слуху у Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами відображена через два окремих розділи ос-